

MUHAMMED b. ABDÜLVEHHÂB

Emîr İbn Devvâs ve Zeyd b. Zâmil gibi önemli muhalifler bertaraf edildi.

Vehhâbî prensipleriyle donanmış Suûdî yayılmasına Necid dışından da sert tepkiler geldi. En önemli ve uzun süreli tepkiyi Lahsâ emirlerinin mensup olduğu Benî Hâlid kabilesi gösterdi. Vehhâbîler'e karşı dört büyük saldırı gerçekleştiren Benî Hâlid 1204'te (1789-90) ağır bir yenilgiye uğradı. Necran'daki İsmâîlî Mekârime ailesi, Irak'ın büyük kabilelerinden Muntefik Arapları ve Mekke Emiri Şerîf Gâlib, Necid'de giderek artan Vehhâbî-Suûdî gücüne karşı mücadele ettiler. Bunların arasında en ciddi tehdidi, 1178'de (1764) Suûdî hâkimiyetine son vermeye çalışan ve Vehhâbîler'i bozguna uğratan Mekârime oluşturdu. Suûdî-Vehhâbî ittifakı, bütün bu saldırılara karşı koymakla kalmayıp gücünü daha da arttırdı. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın 1792'de ölümünün ardından Suriye, Irak ve Hicaz yönlerinde yayılma çabaları sürdürüldü.

Muhammed b. Abdülvehhâb, tevhid konusundaki düşüncesi doğrultusunda dönemindeki müslümanların birçoğunun fiilleri yüzünden müşrik sayılması gerektiğini ileri sürerek onlara karşı cihadî müslümanların en temel vazifelerinden biri kabul etmiştir (daha geniş bilgi için aş.bk.). Muhammed'in savunduğu temel prensipler aslında İslâmî olmakla birlikte bunların uygulanmasında ortaya koyduğu uzlaşmaz tutumu yüzünden kendisine saygı duyan çağdaşları dahi rahatsız olmaktadır. Görüşleri önemli ölçüde, Hanbelî mezhebinin büyük âlimlerinden İbn Teymiyye ve onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin etkisi altında şekillenmekle birlikte bunların hiçbiri benimsemediği dinî hayat tarzına karşı cihad ilân etmemiştir. Çağdaşı olan ulemâ arasında önemli bir yere sahip bulunan Yemenli Emîr es-San'ânî, İbn Abdülvehhâb'ın görüşlerini başlangıçta kısmen desteklemiş olmasına rağmen öldürme ve yağmalama olayları sonrasında onu İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in fikirlerini eksik ve yanlış anlamakla suçlamış, hatta 1170'te (1756-57) kendisini zemmeden bir şiir yazmıştır.

İbn Abdülvehhâb'ın gelecek nesiller üzerinde etkisi çok büyük olmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Necid bölgesinde Vehhâbîliğin siyasî dayanağı olan Suûdîler'e vurduğu darbeden kısa bir süre sonra Suûdîler bölgede tekrar etkilerini arttırdılar. Ancak Vehhâbî prensiplerinin uygulanması konusunda eskî katı ve uzlaşmaz tutumlarından vazgeçtiler. Arabinistan'daki etkinliğinden Suûdîler'in siyasî

ve askerî desteğine dayanan Vehhâbîlik, Arap olmayan müslümanlara da tesir etti. Bunun iki temel sebebe dayandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, İslâm'da tevhid inancına verilen önemle toplumların günlük dinî hayatları ve uygulamaları arasında birtakım farklılıkların bulunmasıdır. Bu farklılığın fazla görüldüğü toplumlarda Vehhâbîlik daha kolay yayılabilmiştir. İkinci sebep, görüşlerini Batı kültür ve nüfuzuna çok uzak bir bölgede geliştiren Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ortaya koyduğu ilkelerin Avrupa'nın kültürel nüfuzunun ciddi şekilde etkili olmaya başladığı dönemde birçok müslümanın alâkasını çekmesidir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın özellikle İslâm'ın tevhid esasına vurgu yapması ve dinin bid'atlardan arındırılması gerektiğine dikkat çekmesi çok önemlidir. Bu yönüyle Vehhâbîlik, Selefiyye hareketi üzerinde de tesirini göstermiş ve günümüz İslâmî hareketlerini kısmen yönlendirmiştir (ayrıca bk. **VEHHÂBİLİK**).

BİBLİYOGRAFYA :

Mü'ellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdülvehhâb (nşr. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr.), Riyad, ts. (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmîyye), I-XII, tür.yer.; İbn Gannâm, *Ravzatü'l-efkâr*, Bombay 1337; Osman b. Bişr en-Necdî, *'Unvânü'l-mecd fi târihi Necd*, Riyad, ts. (Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse), I, 6-16, 89-96; Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *Târîhu Necd*, Kahire 1347, s. 76-88; G. S. Rentz, *Muhammad ibn Abd al-Wahhâb (1703/04-1792) and the Beginnings of Unitarian Empire in Arabia* (doktora tezi, 1948), University of California; H. St. J. B. Philby, *Saudi Arabia*, London 1955, bk. indeks; A. M. Vasiliev, *Puritane Islama? Vakhkhabizm i pervoye gosudarstvo Saudidov v Arabii, 1744/45-1818*, Moskva 1967; Lem'u's-Şihâb fi sîreti Muhammed b. Abdülvehhâb (nşr. Ahmed Mustafa Ebû Hâkime), Beyrut 1967; Abdürrahîm Abdürrahman Abdürrahîm, *ed-Devletü's-Su'ûdiyyetü'l-ülâ*, Kahire 1975; Abdullah Sâlih el-Useymin, *Târîhu'l-memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut 1984-95, I-II, tür.yer.; E. Peskes, *Muhammad b. Abdalvehhâb (1703-92) im Widerstreit*, Beirut 1993; M. Cook, "The Provenance of the Lam' al-shihâb fi Sîrat Muhammad ibn Abd al-Wahhâb", *JTS*, X (1986), s. 79-86; a.mlf., "On the Origins of Wahhâbism", *JRAS*, üçüncü seri: II/2 (1992), s. 191-202; Samer Traboulsi, "An Early Refutation of Muhammad ibn Abd al-Wahhâb's Reformist Views", *WI*, XLII/3 (2002), s. 373-415; H. Laoust, "İbn 'Abd al-Wahhâb, Muhammad", *EP* (İng.), III, 677-679.

MICHAEL COOK

İlmî Şahsiyeti. Kültürlü bir aile çevresinde dünyaya gelen Muhammed b. Abdülvehhâb öğrenimine babasının rehberliğinde başladı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Hanbelî âlimi Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin fıkha dair eserlerini

okudu. Bilgisini geliştirmek amacıyla Mekte'ye gitti; burada arzuladığı ilmî havayı bulamadığı için Medine'ye geçti. Bu şehirde karşılaştığı Hanbelî âlimi Abdullah b. İbrâhîm b. Seyf en-Necdî onun en önemli hocası olmuştur. Muhammed b. Abdülvehhâb, İbn Teymiyye anlayışı çerçevesindeki yeni Hanbelîlik ekolünü destekleyen Abdullah b. İbrâhîm'den *Kütüb-i Sitte* ile birlikte İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'lerini okuyup icâzet aldı. Medine'deki diğer hocaları arasında Muhammed Hayât es-Sindî, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, Şeyh Ali Efendi ed-Dağıştânî ve Abdüllatif el-Afâlikî el-Ahsâî gibi âlimler sayılabilir. Daha sonra Basra'ya giden ve orada uzun süre kalan Muhammed b. Abdülvehhâb, Muhammed el-Mecmû'î'den dil bilimleri, hadis ve siyer tahsil etti. Çok karışık dinî grupların bulunduğu bu şehirde Şîa ve çeşitli İslâm fırkaları hakkında bilgi edinme imkânı buldu. Özellikle halkta görülen velilere ibadet derecesindeki hürmetin tezahürleri ve bunun sünnetle bağdaştırılamayan uygulamaları kendi tezini ileri sürmesine zemin hazırladı. Burada ortaya koyduğu fikirlerinden dolayı kendisi ve hocası şehirden uzaklaştırıldı.

Muhammed b. Abdülvehhâb, bir süre Lahsâ'da Abdullah b. Abdüllatif eş-Şâfiî'nin yanında kalarak ondan faydalandı, ardından Hureymilâ'ya geçti. Bu şehirde bir taraftan babasının tefsir ve hadis derslerine devam ederken diğer taraftan İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerini incelemeye koyuldu. Bu eserler ufkunu genişlettiği gibi İslâm dışı akımlarla mücadele gücünü de arttırdı. Çevresinde toplanan öğrencilere verdiği dersler yanında ilk eseri olan *Kitâbü't-Tevhîd*'i burada kaleme aldı.

İbn Abdülvehhâb, ilk Hanbelî âlimlerinden ve bilhassa İbn Teymiyye'nin doktriniyle kısmen İbn Kayyim el-Cevziyye'nin fikirlerinden etkilenmiştir. Onun Hanbelîler tarafından Ehl-i sünnet'e uymadığı tesbit edilen Şîa, Mu'tezile ve Hâricîler gibi fırkalara karşı düşmanca duygular beslediği yazılarından anlaşılmaktadır. İbn Abdülvehhâb'a göre peygamberlerin ve semavî kitapların gönderilme sebebi olan tevhid "tevhîdü'r-rubûbiyye, tevhîdü'l-ulûhiyye (tevhîdü'l-ibâde), tevhîdü'l-esmâ ve's-sifât" olmak üzere üç bölümde ele alınmalıdır. Birinci nevi tevhid yaratma, rızık verme ve kâinatı idare etme gibi fiillerinde Allah'ı birlemektir. Gerek müslümanlar gerekse gayri müslimler

Allah'ın bu nevi fiillerinde bir ve tek olduğunu kabul ederler. Tevhîd'ül-ulûhiyye sadece Allah'a ibadet etmek demektir. Resûl-i Ekrem zamanında müşrikler de rubûbiyyet tevhidini benimsiyorlardı, ancak onların bu durumu ulûhiyyet tevhidini kapsamıyordu. Peygamberler, kavimlerini yalnız Allah'ın rızık veren ve kâinatı idare eden bir yaratıcı olduğu anlamındaki tevhid inancına çağırıyor, özellikle ibadetin münhasıran O'nun için yapılması gerektiğini önemle vurguluyorlardı. Muhammed b. Abdülvehhâb, İbn Teymiyye'nin, "İbadet Allah'ın sevdiği ve razı olduğu her türlü sözü, ayrıca zâhir ve bâtın amelleri ihtiva eden bir kavramdır" şeklindeki tarifine uyarak dua etme, mânevî alanda yardım isteme, adakta bulunma ve tevekkül etme gibi hususları da ibadet saymış, bunların sadece Allah için yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yardım istemede birincisi hastanın şifa bulması, insan gücünü aşan bir sıkıntının bertaraf edilmesi, hidayete ulaştırma gibi sadece ilâhî kudretin yeteceği şeyler, diğeri ise karşılıklı yardımlaşma çerçevesinde insanların üstesinden gelebileceği hususlar olmak üzere iki ayrı şekilde değerlendirilebilir. Yardımın sadece yaşayan insandan talep edilmesi gerekir. Kişinin müslüman kardeşinden kendisi için dua etmesini istemesi de câizdir; fakat ölmüş bir kimseden veya yanında bulunmayan birinden (şeyh, imam) istekte bulunulması şirk sayılır. Bu sebeple dünya hayatında kendisiyle Allah arasına vasıta ve şefaata koyma, birinin mânevî gücüne sığınma gibi dua çeşitlerinin hepsi reddedilmelidir. Halk arasında velî diye tanınan kimselerin kabirlerini ziyaret için seyahatte bulunmak, türbelerine dilekler asmak, isimlerini tâzîm ifadeleriyle anmak, onlardan duaların kabul edilmesini talep etmek şirkdir. Mu'tezile ve Hâricîler gibi şefaati reddedenlerle onu Peygamber'in sahip olduğu bir hak şeklinde düşünenlere karşı olan Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre Resûlullah'ın sadece sâlihler için değil ümmetinin âsileri için de kıyâmet gününde Allah'tan şefaata izni isteyeceği ve onların bu sayede cennete gireceği birçok hadiste belirtilmiştir. Fakat şefaata yalnız Allah'a ait olup Resûl-i Ekrem ancak O'nun izniyle şefaata edebilecektir. Bundan dolayı Peygamber'in şefaatine nâil olabilmek için şefaatin Allah'tan istenmesi gerekmektedir. Ashabın Resûlullah'ın duası ile Allah'a tevessül etmekte anladığı şey onun sağlığında câizdi; vefat ettiğinde ise

bunu bırakmışlar ve amcası Abbas'tan kendileri için dua etmesini istemişlerdir. Muhammed b. Abdülvehhâb yaygın sûfî telakkilerine karşı çıkarak gavs, aktâb, evtâd, abdal gibi mânevî rütbeleri reddetmekte ve bunları haram bid'atlardan saymaktadır.

Tevhidin isimler ve sıfatlar sistemiyle tamamlanacağını söyleyen İbn Abdülvehhâb'a göre Kur'an ve hadislerden oluşan naslarda yer alan isim ve sıfatların benimsenmesi gerekir. Bu sebeple, "Allah cisim, cevher yahut arazdır" diyen kimsede bid'atçı olduğu gibi aksini söyleyen de bid'atçıdır. Ayrıca Allah'ın sıfatlarını sayı ile sınırlandırmayıp naslarda geçenleri olduğu gibi kabul etmeli ve bunların hakikatine inanmalıdır. Muhammed b. Abdülvehhâb kabir ziyaretini iki kısma ayırır. Meşrû ziyaretin âhiretin hatırlanması, ölümlerin unutulmaya terk edilmemesi ve onlar için Allah'a dua edilmesi amacına dayandığını söyler. Buna karşılık ölümlerden yardım ve şefaata istenmesi için yapılan ziyaretlerin haram olduğunu belirtir. Ayrıca kabirlerde mescid inşa ederek burarlarda ibadet maksadıyla toplanmak, bu tür ziyaretler için yolculuğa çıkmak -Hz. Peygamber'in kabri de olsa- câiz değildir.

İbn Teymiyye'nin, dinin tevhide ve Allah'ın koyduğu esaslara göre ibadet ilkelere dayandığı düşüncesinden hareket eden Muhammed b. Abdülvehhâb, başta Sünnîlik bünyesine sokulan kelâm ilmini ve naslara dayandırılmak istenen tasavvufun bütün şekillerini, ayrıca taklidi şiddetle eleştirir, bunları bid'at olarak değerlendirir. Emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker konusunda yine İbn Teymiyye'nin etkisinde bulunmasına rağmen düşüncelerinin uygulanması hususunda onu geride bıraktığı görülür. Zira İbn Teymiyye bu görevin yapılabilmesi için mâruf ve münkerin bilinmesi, tatbikatta nezaketle davranılması, karşılaşılabilecek zorluklara sabredilmesi gibi esaslar koyarken İbn Abdülvehhâb'ın bunlara uymadığı ve çevresinde mensubu olmayanların nefretini celbettiği bilinmektedir.

Muhammed b. Abdülvehhâb'a ait fikirlerin büyük bir kısmının hem kendi devrinde hem daha sonra eleştirilmesine rağmen düşünce sisteminin geniş bir sahada etkili olduğu, Batı'nın İslâm dünyasını işgal devresinde dinî değerlerin arındırılması ve İslâmî şuurun uyanması konusunda önemli ölçüde rol oynadığı bilinmektedir. Başlangıçtan itibaren özellikle hac mevsimlerinde dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen müslümanlar Vehhâbî

düşüncelerini tanıma fırsatını bulmuşlardır. Hindistan'da Tarikat-ı Muhammediyye hareketinin kurucusu Ahmed Şehid'in 1822 yılında hacca geldiğinde bid'atların izâlesi ve Selef akidesine dönüş konusunda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşüncelerinden geniş ölçüde etkilendiği, ayrıca Kuzey Afrika'da Muhammed b. Ali es-Senûsî tarafından başlatılan Senûsiyye hareketinin gerçekleştirdiği inkılâplar hususunda onun görüşlerinden faydalandığı kabul edilir. Bu arada Yemen'de Zeydiyye âlimlerinden Şevkânî, Muhammed b. Abdülvehhâb'la karşılaşmamasına rağmen özellikle ictihadın teşvik edilmesi ve taklidin ortadan kaldırılması gibi meselelerde onunla aynı kanaati paylaşmıştır. Bid'atlarla mücadele edilmesi gerektiğini duyan, bir kısım mukallitlerce kapandığı ileri sürülen ictihad kapısının açılması düşüncesinde olan Muhammed Abduh da İbn Abdülvehhâb'dan kısmen etkilendirilmiştir (Ahmed Emîn, s. 21-23).

Osmanlı-Türk toplumunda ise Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşünceleri ve başlattığı hareket tasvip görmemiş, kendisi bir isyancı olarak, düşünceleri de Hâricî telakkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Onun, ulûhiyyet tevhidi anlayışı çizgisinde yaratılmışlara ibadet konusunda gördüğü aşırı saygı ve bağlılık, kabir ziyareti, mistisizmi andıran derunî hayat, dinin temel hükümlerine akıl ve bilim açısından yaklaşımda bulunup onların sistemleştirilmesi, haberî sıfatların bu çerçevede yorumlanması gibi konulara yönelttiği sert eleştiriler çok aşırı bulunmuştur. Bu tür bir din anlayışının hem samimi müslümanları itham altında bırakmak, onları şirkle suçlamak, hem de İslâmiyet'i bütün insanlığa hitap eden evrensel bir din olmaktan çıkarıp bir kabile dini haline getirmek gibi olumsuz sonuçlara götüreceği endişesi dile getirilmiştir. Bunun yanında tevhid inancını özünde zedeleyecek, dinin görünümüne zarar getirecek telakkî ve davranışların müslüman toplum hayatından ayıklanmasının gereği de vurgulanmıştır.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ölümünden sonra nesli onun ilmi fonksiyonunu sürdürmüştür. Suûd b. Abdülazîz'in Hicaz'ı zaptetmesinde (1805-1806) kendisine katılan ve Irak'taki hareketini destekleyen Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb, bid'at ehlinden kabul ettiği İsnâşaeriyye ve Zeydiyye doktrinlerine karşı reddiyyeler kaleme almıştır. Yine İbn Abdülvehhâb'ın torunu olup Dir'iye kadılığı yapan, bu arada siyasete de karı-

MUHAMMED b. ABDÜLVEHHÂB

şan Süleyman, Vehhâbilik ve Irak müna-sebetlerini ele alan *Kitâbü't-Tavzîh* isimli bir eser yazmıştır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ilmî ve siyasî görüşleri günümüze kadar özellikle Suudi Arabistan'da ve Körfez ülkelerinde etkilerini sürdürmüştür.

Eserleri. 1. Kitâbü't-Tevhîd*. Müellifin, öğretilerini en sert biçimde Hanbelî doktrini üzerine bina ederek kaleme aldığı temel eseri olup tevhid, şirk, şirke götüren hususlar, şefaât vb. konuları ele almaktadır. Üzerinde birçok çalışma yapılan ve yabancı dillere çevrilen eserin çeşitli neşirleri gerçekleştirilmiştir (meselâ Kahire 1366/1946; Riyad 1382/1962; Beyrut 1390/1970; Medine 1980, 1409/1989). **2. Keşfü's-şübühât**. Gerçek tevhide uymayan müslümanlara bir reddiye olan eser birçok defa yayımlanmıştır (Kahire 1380/1961; Medine 1395/1975; Tâif 1400/1980; Cidde 1400/1980; Riyad 1404/1984; Mekke 1406/1986; diğer neşirleri için bk. Ahmed Muhammed ed-Dübeyb, s. 54-57). **3. Kitâbü'l-Uşûlî's-selâse**. Abdülazîz b. Suûd'un isteği üzerine yazılmış ilmihal türündeki risâlede rab isminin anlamı üzerinde durulmuş, dinî rükünlerin açıklanmasına çalışılmış ve Hz. Peygamber'in sîretine kısaca yer verilmiştir (Riyad 1380/1960, 1382/1962, 1390/1970, 1400/1980; Medine 1410/1990). **4. Kitâbü Uşûlî'd-dîn** (nşr. İsmâil el-Ensârî – Abdullah b. Abdüllatif Âlü's-Şeyh, Riyad 1400). **5. Kitâbü Fazlî'l-İslâm**. İslâm kavramı, büyük günahlar, bid'at, iman esasları gibi konuları içerir (Riyad 1390/1970). **6. Mebâdî'ü'l-İslâm**. Ahmed Celâl ve Muhammed Gâfî tarafından İngilizce'ye çevrilerek metniyle birlikte yayımlanmıştır (*Fundamentals of Islam*, Riyad 1400/1980). **7. el-Kebâ'ir** (nşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Kahire 1987). Son iki eser M. Reşîd Rızâ'nın açıklamalarıyla *Mecmû'atü'l-hadîş* içinde neşredilmiştir (Riyad 1400). **8. Mesâ'ilü'l-câhiliyyeti'lleti hâlefehâ Resûlullâh**. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî'nin açıklama ve ilâveleriyle basılmıştır (Kahire 1347, 1376, 1394/1974; Tâif 1394/1974; Riyad 1408/1988). **9. Âkîdetü'l-furkati'n-nâciye** (nşr. Zühayr eş-Şâviş, Beyrut 1399/1979). **10. Risâle fi'r-red'ale'r-Râfi'za** (nşr. Nâsır b. Sa'd er-Reşîd, Kahire 1980). **11. Ehâdîş fi'l-fiten ve'l-havâdîş** (nşr. Muhammed Hasan Selâme – Muhammed Şevkî Hıdr, Riyad 1398). **12. Mecmû'u'l-hadîş 'alâ ebvâbi'l-fıkh**. İlk cildi Halîl İbrâhîm Molla Hâtir, II. cildi de Mahmûd et-Tahhân tarafından neşredilmiştir (Riyad 1398). **13. Mebhâşû'l-ictihâd ve'l-hilâf**.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmü'l-mu-vakkî'in* adlı eserindeki ictihad ve hilâf bahislerinin özeti olup Abdurrahman b. Muhammed es-Sedhan ve Abdullah b. Abdurrahman el-Cebrîn'in tashihiyle yayımlanmıştır (Riyad 1398). **14. Muhtâsarü'l-İnsâf ve's-Şerhi'l-kebir**. Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* isimli kitabı üzerine Ali b. Süleyman el-Merdâvî tarafından kaleme alınan *el-İnsâf* ve Ebû'l-Ferec İbn Kudâme'nin yazdığı *eş-Şerhu'l-kebir* adlı şerhlerin muhtasarı olup Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî ve Sâlih b. Muhammed Hasan tarafından neşredilmiştir (Riyad 1398). **15. el-Mesâ'ilü'l-leti lahhaşahâ Şeyhülislâm Muhammed b. Abdilvehhâb min fetâvâ İbn Teymiyye**. İbn Teymiyye'nin 135 fetvasının özetlendiği bu çalışmayı Ebû'l-Fidâ es-Seyyid Abdülmaksûd el-Eserî yayımlamıştır (Riyad 1408/1988). **16. Fetâvâ ve mesâ'il**. Yaklaşık kırk fetvayı ihtiva eder. **17. Muhtâsarü sîreti'r-Resûl** (nşr. M. Hâmid el-Fikî, Riyad 1375/1956; Medine 1408/1988; Abdurrahman b. Nâsır v.dğr., Lahor 1408/1988). *Hiz. Muhammed'in Hayatı, Muhtasarı Siyeri'r-Resul* (Ankara 1977) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. **18. Muhtâsarü Zâdi'l-me'âd**. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait eserin özetidir (Beyrut 1391/1971, 1984). **19. Naşihatü'l-müslimîn**. M. Reşîd Rızâ'nın açıklamalarıyla *Mecmû'atü'l-hadîş* içinde neşredilmiştir (Riyad 1400). **20. el-Huṭabü'l-minberiyye**. Otuz sekiz hutbe içermektedir. Son iki eser Sâlih b. Abdurrahman el-At-ram ve Muhammed b. Abdürrâzık ed-Düveyş tarafından yayımlanmıştır (Riyad 1399). Muhammed b. Abdülvehhâb'ın bunların dışında tefsir, akaid ve fıkıhla ilgili bazı risâleleri, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ve kendi davetini açıklama konusunda elli bir adet yazışması bulunmaktadır. Onun bütün çalışmaları Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî, Muhammed Biltâcî ve Seyyid Hicâb tarafından *Mü'elleftü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* adıyla on iki cilt halinde neşredilmiştir (Riyad, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mü'elleftü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb (nşr. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr.), Riyad, ts. (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), I-XII, tür.yer.; İbn Gannâm, *Târîhu Necd* (nşr. Nâsırüddin el-Esed), Beyrut 1405/1985, s. 81-180; Osman b. Bişr en-Necdi, *Unvânü'l-mecd fi târihi Necd*, Riyad, ts. (Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse), I, 7-102; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Târîhu Necd el-Hanbelî*, Mekke 1349, s. 6-89; H. St. J. B. Philby, *Arabia*, London 1930, s. 8-26; Ahmed Emîn, *Zü'mâ'ü'l-ıslâh fi 'asri'l-hadîş*, Beyrut, ts. (Dârü'l-

kitâbi'l-Arabî), s. 10-25; *İzâhu'l-meknûn*, I, 307; II, 273, 342, 361; *Hediyetü'l-'arifîn*, II, 350; Brockelmann, *GAL*, II, 390; Abdülmüteâl es-Sa'îdî, *el-Müceddîdün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 437-441; Haydar Bammat, *İslâmiyyetin Manevi ve Kültürel Değerleri* (trc. Bahadır Dülger), Ankara 1963, s. 377-386; Fazlur Rahman, *Islam*, London 1966, s. 196-201; Hüseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, *Târîhu'l-Cezireti'l-'Arabiyye fi 'asri's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Beyrut, ts. (Metâbiu dâri'l-kütüb), s. 55-76, 141-145, 158-204; Enver el-Cündî, *Terâcimü a'lâmi'l-mu'âşirin fi'l-'âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 393-400; Ahmed b. Hacer Âlü İbn Ali, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Mekke 1395, s. 15-80; Hüseyin Hasan, *A'lâmü Temîm*, Beyrut 1980, s. 497-498; Ahmed Muhammed ed-Dübeyb, *Âşârü's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad 1402/1982; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 349-350; Mes'ûd en-Nedvî, *Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad 1404/1984; Cemil b. Ömer eş-Şattî, *Muhtâsarü Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Fevâz ez-Zemerli), Beyrut 1406/1986, s. 150-169; Selâhaddin el-Muhtâr, *Târîhu'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut, ts. (Mektebetü'l-hayât), s. 35-38, 55; Abdullah Sâlih el-Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad 1412/1992; Ahmad Dallal, "The Origins and Objectives of Islamic Revivalist Thought, 1750-1850", *JAOS*, CXIII/3 (1993), s. 349-351; H. Laoust, "Ibn 'Abd al-Wahhâb", *Et* (İng.), III, 677-679; J. O. Voll, "Ibn 'Abd al-Wahhâb, Muhammad", *ERE*, VI, 551-552; Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *DİA*, III, 257; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", a.e., XV, 531-532, 539; Ayman al-Yassini, "Ibn 'Abd al-Wahhâb, Muhammad", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, II, 159-160.

 MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED b. ABDÜSELÂM

(bk. HÜŞENÎ, Muhammed b. Abdüsselâm).

MUHAMMED b. ACLÂN

(محمد بن عجلان)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Aclân el-Kureşî el-Medenî (ö. 148/765)

Muhaddis ve fakih tâbiî.

Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfeti yıllarında (685-705) doğduğu belirtilmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VI, 317). Kureyş'ten Velîd b. Utbe'nin kızı Fâtîma'nın âzâtlıdır. Medine'de yaşamakla birlikte Mısır'a gidip İskenderiye'de evlendiğine (Mizzî, XXVI, 107), Yahyâ el-Kattân'ın Küfe'de onu gördüğüne dair bilgilerden (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VI, 321) bazı seyahatler yaptığı anlaşılmaktadır.

en-Nefsüzzekiye Muhammed b. Abdullâh el-Mehdî'nin Medine'de Abbâsiler'e